

Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım

The Revenues of Hittite State, Storage and Redistribution

Esma Reyhan *

Özet

Hitit Devleti'nin iktisadi sistemi; Polanyi'nin, "bir imparatorluğun başkentine haraçlar akar, oradan da eyaletlere gider" şeklinde tanımladığı "yeniden dağıtım sistemi" ile paralellik göstermektedir. Bu sistem toplumsal hiyerarşiye bağlıdır. Bir imparatorluğun başkentine haraçlar akar, oradan da eyaletlere gider. İncelemimizde, Hitit İmparatorluğu'nda vergi gelirlerinin başkent Hattuşa'ya akıtılmasına, oradan eyaletlere yeniden dağıtıldığına ve bu yönü ile Hitit idari yapısının "yeniden dağıtımçı merkezîyetçi bir sistem" olduğuna dair bir kavramsal çerçevenin ana hatlarını oluşturmaya çalıştık. Böylece Hitit İmparatorluğu'nun idari yapısını da değerlendirmek mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hitit Devleti, Hitit Ekonomik Sistemi, Hitit Kanunları, Hitit Çiviya-zılı Tabletler, Hitit Ritüel Metinleri, Hattuşa/Boğazköy.

Abstract

The economic system of Hittite Kingdom shows parallelism with a description of Polanyi about redistribution system, as "Tributes firstly flow to the capital of an emperor, and then from there to the provinces". This system completely depended upon the social hierarchy. Tributes firstly flow to the capital of an emperor, and then from there to the provinces. This essay examines the tax collection system of the Hittite Empire, especially the aspect of redistribution of the taxes from the capital to the provinces. As the taxes flow firstly into Hattuşa and later to the provinces, we are trying to draw the conceptual frame of the "redistribution in centralized system". This will also make it possible to consider the management structure of the Hittite Empire as well.

Key words: Hittite State, Hittite Economic System, Hittite Laws, Hittite Cuneiform Tablets, Hittite Ritual Texts, Hattuşa/Boğazköy.

Hitit idari sistemi, merkezîyetçi yapısıyla, hem tarımdan ve madencilik gibi tarım dışı ekonomik faaliyetlerden elde edilen artık ürünü; hem de, vergiye bağlanan devletlerden gelen vergileri ve savaşlardan elde edilen ganimetleri başkent Hattuşa'da toplar. Dağlık bir arazide kurulmuş olması ve bölgele-rarası uzun mesafe ticaret yollarından uzakta kalması nedeniyle şehir, tica-retten ziyade savaşlardan elde edilen ganimetlerle, antlaşmalar yoluyla Hitit

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, esmareyhan@gazi.edu.tr

Gazi

Akademik
Bakış

157

Cilt 2, Sayı 4
Yaz 2009

Devletî'ne bağı olan küçük krallıklardan vergi olarak alınan mallar ve hediyeler ile yaşamını sürdürmektedir.¹ Bütün bu iktisadi girdiler² başkentte toplanmakta ve toplanan bu artık ürün geniş bir görevli grubu tarafından ülkenin diğer bölgelerine dağıtılmaktaydı. Şehirde bu maksatla yapılmış depolar ve silolar, toplanan artık ürünün miktarını ve bu suretle ülkenin zenginliğini göstermektedir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde, incelememizde, Polanyi'nin "yeniden dağıtım sistemi" olarak ifade ettiği kavramsal çerçeveyi³ (yer yer karşılıklılık sistemine de değinerek)⁴ izlemek yararlı olabilir. Şöyle ki, Polanyi'ye göre üç temel örgütlenme biçimi vardır:⁵ "Karşılıklılık", "yeniden dağıtım" ve "piyasa (mübadele) sistemleri". Modern iktisat kurallarının uygulandığı piyasa sistemi bir yana bırakılırsa; modern öncesi iki sistemden biri olan karşılıklılık sistemi eşitler arasında alınıp-verilen hediyeyle dayanmaktadır. Buna karşılık, yeniden dağıtım toplumsal hiyerarşiye bağlıdır. Bir imparatorluğun başkentine haraçlar akar, oradan da eyaletlere gider.

Yeniden dağıtımın, bir grup içinde, malların tahsisinin tek elde toplanması ve gelenek, kanun ya da özel merkezi karar yoluyla meydana gelmesi ölçüsünde meydana geldiğine değinen Polanyi'ye göre; bu, bazen, depolama ile yeniden dağıtımın eşlik ettiği fiziki bir toplamadan ibarettir; diğer zamanlarda, "toplama" fiziki değil, sadece sahiplenmeyle ilgilidir; yani, malların fiziki konumu üzerinde tasarruf haklarıyla ilişkilidir. Yeniden dağıtımın, ilkel avcı kabilesinden eski Mısır, Sümer, Babil ya da Peru'nun muazzam depolama sistemlerine kadar, bütün uygarlık düzeylerinde, birçok sebepten dolayı ortaya çıktığına dikkat çeken Polanyi cümlesine şöyle devam eder:

"Büyük ülkelerde, [ülkenin çeşitli bölgeleri arasındaki] toprak ve iklim [koşulları] farklılıkları yeniden dağıtımı gerekli kılabilir; başka durumlarda, hasat ile tüketim arasındaki gibi [geçimle ilgili etkinlik ve ihtiyaçların] zaman içindeki konum uyumsuzluğu [yeniden-dağıtıma] sebep olabilir. Bir avda,

1 S. Aktüre, Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri, İstanbul 1997, s. 48.

2 S. Alp, "Hitit Devletinin İç Bünyesi", IV. Türk Tarih Kongresi Dergisi, Ankara 1952.

3 K. Polanyi, Kurumlaşmış Bir Süreç Olarak Ekonomi, (Çev. Y. S. Tezel), Ankara 1992, s. 9.

4 Çünkü, yeniden dağıtımdan kastımız, bu sistemin Hitit toplumunda başat özelliğine dikkat çekmektir. Şöyle ki, Polanyi'ye göre, "başat olanın yanında, ona tabi diğer şekiller de aynı zamanda mevcut olabileceği gibi, başat biçim geçici bir gözden kaybolma arasından sonra yeniden ortaya çıkabilir. Kabile toplumları karşılıklılığı ve yeniden dağıtımını uygularken, arkaik toplumlar, bir ölçüde mübadeleyle de yer vermelerine karşın, temel olarak yeniden dağıtımcıdır. Bazı Malezyalı toplumlarda başat rol oynayan karşılıklılık (hediye ve karşı hediye ile sürdürülen) dış ticaretin hâlâ büyük ölçüde karşılıklılık ilkesine göre organize edildiği yeniden dağıtımcı arkaik imparatorluklarda, önemsiz olmayan ama yeniden dağıtımcılığa bağımlı bir nitelik olarak meydana gelir." K. Polanyi, Age, s. 14.

5 K. Polanyi, *a.g.e.*, s. 9-15, Krş. P. Burke, Tarih ve Toplumsal Kuram (Çev. M. Tunçay), İstanbul 1994, s. 68.

burada sonucu sadece “işbölümü” sağladığı için, başka herhangi bir dağıtım yöntemi avcılar sürüsü [horde] ya da grubunun [band] parçalanmasına yol açacaktır. Satın alma gücünün yeniden dağıtımını kendisi için, yani çağdaş refah devletinde olduğu gibi toplumsal ideallerin talep ettiği amaçlar için değerli sayılabilir. İlke aynı kalmaktadır –bir merkezin içine doğru toplamak ve oradan yeniden dağıtmak.”⁶

İncelememizde, bu kavramsal çerçevenin sınırları ölçüsünde, Hitit İmparatorluğu’nda devlet gelirlerinin başkent Hattuša’ya akışını, burada depolanışını ve oradan yeniden dağıtılışını irdeleyeceğiz. Bunu, Hitit çiviyazılı belgelerini izleyerek yapacağız.

Gelir Kaynakları ve Gelirlerin Başkente Akışı

Hitit idari sistemi topluma üç çeşit mükellefiyet yüklemiştir. Bunlardan birincisi askerlik hizmetiydi. Eli silah tutan her erkek bu görevini yerine getirmek zorundaydı. Diğer iki mükellefiyet şahhan (tımar) ve luzzi (angarya) hizmetleri idi. Bunlardan şahhan, sahip olunan araziye karşılık devlete sunulan bir çeşit vergi (hizmet yerine alınan vergi), luzzi ise yolların ve askeri tesislerin bakımı, resmi yapıların ve tapınakların restorasyonu gibi “çalışma mükellefiyeti” ve “angarya” olarak yorumlanmıştır.⁷ Yani her iki yükümlülük de tahsisten yararlanan kişinin Saray’a sunduğu hizmettir. Saray tarafından yapılan tahsisin en önemli nedeninin, her an savaşa hazır durumda tutulması istenilen ordunun muhtemel masraflarının tahsisten yararlanan kişiler tarafından karşılanması düşüncesidir.⁸ Hitit kanunlarının ilgili maddeleri şahhan ve luzzi mükellefiyetlerinin ne şekilde olacağı konusunda açıklık getirmiştir. Kanunlardan konuya dair bazı örnekler sunulabilir:

“Eğer bir kimse bir başkasının ekin alanlarını alırsa, şahhan’ı yerine getirmeye devam etsin, ama eğer ekin alanlarını ihmal ederse, o zaman ekin alanlarını bir başkası alsın, o onları satmasın”.⁹

“Eğer bir *ILKI* adamı kaybolursa ve bu *ILKI* adamı bir zanaatçıya ortak ise ve zanaatçı derse: ‘bu benim zanaat hakkımdır ama bu benim şahhan’ımdır, o zaman *ILKI* adamının ekin alanlarını mühür altına alır ve zanaatçı hakkını elinde tutar ve şahhan’ı ifaya devam eder. Şayet şahhan’ı reddederse, o zaman *ILKI* adamının ekin alanlarını Saray için alırlar ve şahhan biter.”¹⁰

Saray tarafından tahsisi yapılan arazinin boş bırakılması ya da ihmal edilmesi gibi durumlarda bu araziler saraya geri dönmektedir. Bu arazilere sahip kişiler, miras olarak bırakma ve satma hakkına sahip değildiler. Ayrıca

6 K. Polanyi, *a.g.e.*, s. 12.

7 A. Archi, “Feudalesimo” Ittita, SMEA XVIII, Roma 1974, s. 13.

8 F. Imparati, “Lebenswesen”, RIA 6, Berlin 1983, s. 546.

9 Hitit Kanunları Paragraf 39.

10 Hitit Kanunları Paragraf 41.

Gözi

Akademik
Bakış

159

Cilt 2, Sayı 4
Yaz 2009

araziyi ortak olarak işleyen kişilerin ortaklığının bitmesi durumunda arazinin ne şekilde bölüştürüleceği, hangi durumlarda şahhan ve luzzi'den muaf olunacağı hususları kanunlarda belirtilmiştir.¹¹

Hitit kanunlarından anlaşıldığı üzere Saray bazı suçları işleyen kişilerden suçlarına karşılık bazı vergiler talep etmekteydi. Aşağıdaki Kanun maddesinde görüldüğü gibi:

“Eğer bir kişinin başını bir kimse yaralarsa, eskiden altı şekel gümüş veriliyordu: yaralı üç şekel gümüş alıyordu, Saray için üç şekel gümüş alınıyordu; ve şimdi Kral, Sarayın vergisini kaldırdı ve sadece yaralı kendi için üç şekel gümüş alır.”¹²

“Eğer bir kişi bir kabı ya da göleti kirletirse eskiden altı şekel gümüş veriliyordu: kirleten kimse üç şekel gümüş versin, Saray için üç şekel gümüş alınıyordu; ama şimdi Kral, Saray'ın payını yürürlükten kaldırdı: kirleten kişi, o zaman yine o, üç şekel gümüş versin ve böylece suçu evinden uzaklaştırır.”¹³

Ancak bu vergi daha sonra kral tarafından kaldırılmıştır.

Birçok belge çeşitli şehirlerden vergi olarak gelen eşyaları içermektedir. Hitit çivi yazılı belgelerde çeşitli şehirlerden gönderilen bu türdeki vergilere ait ifadeler bulunmaktadır. Örneğin,

“Te-| şehrinde 5 mina bakır ve 42 mina bakır; Gazzuwa şehrinde 16 mina ve 30 şekel kalay, 134 mina bakır; Ankuwa şehrinde 153 mina bakır.”¹⁴

İfadesinde olduğu gibi Şehirlerin ödedikleri vergi onların ekonomik durumlarına göre farklılık göstermektedir.

Devletin gelirlerinin büyük bir kısmını vasal krallıklardan gelen vergiler oluşturmaktaydı. Vasal krallıklar antlaşmalarda tespit edilen miktarda vergiyi ödemek zorundaydılar. Bu vergiler o memleketin zenginliğine göre değişmektedir. Örneğin Ugarit kralı Niqmadu'nun I. Şuppiluliuma ile yaptığı antlaşma sonucu ödeyeceği haraç aşağıdaki gibi belirtilmiştir:

“Efendim Majestem Büyük Krala ödeyeceğin haraç 12 mina, 20 şekel altın, 1 mina ağırlığında bir altın kupa başlıca haraçtır. 4 keten giysi, bir büyük keten giysi, 500 şekel mavi erguvan yün, 500 şekel kırmızı erguvan yün, efendisi Büyük Kral Majestem için. 30 şekel ağırlığında bir altın kupa, bir keten giysi, 100 şekel mavi erguvan yün, 100 şekel kırmızı erguvan yün kraliçe için. 30 şekel ağırlığında bir altın kupa, bir keten giysi, 100 şekel mavi erguvan yün, 100 şekel kırmızı erguvan yün veliaht için ... Efendisi kralın, Majestemin büyükleri

11 A. Goetze, Kleinasien, München 1959, s. 104-109.

12 Hitit Kanunları Paragraf 9.

13 Hitit Kanunları Paragraf 25.

14 KUB 26.67 II 1-6.

arasında başka haraç kabul edecek kimse yoktur. Niqmandu haracını getirdiği gün başka bir hediye getirmekle yükümlü değildir".¹⁵

Antlaşmaların şartları, vassalın durumuna göre değişebiliyordu. Bazı vassallerden sadece savaş anında yardım etmeleri istenirken, bazılarından yolları tutmaları, ya da sadece asker göndermeleri isteniyordu.

Hitit devletine diğer büyük devletlerden gelen hediyelerin kayıtları mevcuttur. "Babilden 4 mina 7 şekel altın", "Lukka'dan 2 mina 2 şekel altın" ya da "Mısır'dan 2 sandık değerli taş" gibi.¹⁶

Kral, başrahip unvanıyla tanrılara belirli bir takvim içinde yapılması gereken bayramları icra etmektedir. Bu maksatla bir askeri sefer sırasında bile ordunun yönetimini güvendiği komutanlarına bırakarak kendisi bir bayramı zamanında kutlamak için Hattuša'ya dönmektedir. Hitit krallarının bayramları kutlamak için krallığın değişik yerlerine yaptıkları uzun yolculukların amacı sadece dini değildi. Kralın halkı üzerindeki otoritesini tanrının desteği ile sağlamlaştırmak gibi siyasi amaçları da vardı. Eski Hiti Devleti'nin ilk krallarından Anitta, icraatlarını anlattığı metinde, Neša şehrinde surlar inşa ettiğini birçok tapınaklar inşa ettiğini anlatmaktadır. Elbette ki bu tapınaklar ganimetlerle doldurulacaktı:

"Neša'da surlar inşa ettim. Şehir (surlarından) sonra Göğün Fırtına Tanrısı'nın tapınağını ve Tanrı Şiunaşummi'nin tapınağını inşa ettim. Taht tanrısının tapınağını, beyim fırtına tanrısının tapınağını ve tanrı Şiunaşummi'nin tapınağını inşa ettim ve seferden getirdiğim ganimetle onları donattım."¹⁷

Bayramları düzenli bir şekilde yapmak, tanrılara zengin adaklar ve kurbanlar sunmak, hem geniş bir tapınak personeline hem de geniş araziye sahip olmakla mümkün olabilirdi. Belgeleri incelediğimizde tapınakların sadece dini bir mekan olmadıklarını aynı zamanda sahip oldukları tarlalar, üzüm bağları, bahçeler, ormanlar ve de büyük ve küçükbaş hayvan sürüleri ile ekonomik nitelikli bir yapıya sahip olduklarını görmekteyiz.¹⁸

Hitit metinlerinde NAMRA denilen bir sınıftan bahsedilmektedir ki bunların zaptedilen düşman şehirlerindeki ganimetler arasında sayılan insanlar oldukları ve bunların Hatti ülkesine getirilerek belirli yerlerde ikamete mecbur tutuldukları kabul edilmektedirler.¹⁹ NAMRA'lara da küçük tımar arazi veriliyordu. Bu taktirde onlar üç yıl müddetle şahhan mükellefiyetinden

15 I. Şupuliuma'nın, Ugarit kralı Niqmadu ile yaptığı antlaşma; Tercüme, S. Alp, Hitit Çağında Anadolu, İstanbul 2000, s. 90-92.

16 KUB 42.11 II – dupl. KBo 18.153 Rs.9

17 Anitta Metni; KBo 3.22.

18 V. Soucek, "Soziale Klassen und Schichten in der Hethitischen Tempelwirtschaft", ArOr, 47, Prag 1949, s. 48 vd.

19 S. Alp, "Hititlerde Sosyal Sınıf NAMRA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı", Belleten, cilt: XIII, sayı:50, Ankara 1949, s. 245-270.

Görsel

Akademik
Bakış

161

Cilt 2, Sayı 4
Yaz 2009

muaf tutuluyorlardı. Savaş ganimetinin bir parçası sayılan bu insanlar genellikle işgücü olarak çalıştırılmak üzere yeni kurulan köylere ya da bir zamanlar düşman orduları ya da doğa güçleri tarafından yıkıma uğratılmış bölgelere yerleştiriliyorlardı. Hitit kralları yıllıklarında, savaşlardan oldukça çok sayıda NAMRA getirdiklerini ifade etmektedirler.²⁰

“Ve Arzawa ülkesini yendim. Ve ben majeste o (ülkedeki) NAMRA’ları saraya getirdim. Ve onların tümü 66.000 NAMRA idi”.

Bu insanların ülkedeki işgücü eksikliğini büyük ölçüde karşıladıkları muhakkaktır. Bunların herhangi bir hareket özgürlükleri yoktu. Çalıştırıldıkları tarlalardan, tapınlardan ayrılmaları yasaklanmıştı. Eğer başka bir ülkeye kaçacak olurlarsa geri verilmeleri için diplomatik yollardan baskı yapılıyordu.²¹

Savaş sonunda yapılan antlaşmalara göre, egemenlik altına alınan ülkelerden Hitit hükümdarlarına her yıl verilmesi gereken vergiden başka, kayda değer miktarda ganimet sağlamaktadır.²² I. Hattuşili’nin Orta Anadolu’da, Güney ve Güneydoğu’da yaptığı seferlerde kazandığı başarıların anlatıldığı metin bu duruma güzel bir örnektir:

“Ertesi yıl Alalha’ya (Hatay’da Tel Atçana) karşı gittim ve onu imha ettim. Arkadan Urşu’ya karşı gittim. İgakaliş kentinden Tişhiniya’ya yürüdüm. Dönüşümde Urşu ülkesini imha ettim ve evimi hazinelerle doldurdum... O günlerde gitti(m). Büyük Kral bir aslan gibi Puran (Fırat) ırmağını geçti, Haşşu kentini bir aslan gibi pençesi ile ezdi. Üstüne toz yığı ve onun ganimeti ile Hattuşa’yı doldurdu. Gümüş ve altının ne başı vardı ne sonu ... (Sonra) Hahhu’ya karşı gittim ve savaşı üç kez kent kapısına taşıdım ve (kenti) tahrip ettim. Mallarını Başkent Hattuşa’ya getirdim. İki yük arabası altın, iki gümüşten mayaltum arabası, altından bir masa, gümüşten bir masa....”²³

Bu metinden de anlaşıldığı gibi, ilk kurulduğu yıllarda Hitit genişleme siyaseti öncelikle Kuzey Suriye’ye yönelikti. Önce Alalha ve sonra Hahhu’nun ele geçirilmesi, Hititlere sayılamayacak miktarlarda ganimetler sağlamıştı. Aynı metnin başka yerlerinde, Anadolu içindeki düşmanlara karşı yapılan askeri seferlerde kazanılan ganimetler sadece koyun ve sığır olarak bildirilmektedir. Bu da kralın neden güneydoğuya yönelik seferler düzenlediğini açıklamaktadır.²⁴

Hitit ekonomisinin diğer bir kaynağı da yeraltı zenginlikleridir. Bu dönemde en çok kullanılan madenler bakır ve tunçtur. Demir ise henüz günlük

20 II.Murşili Yıllıkları; KBo 3.4 + KUB 23.125 Rs.III st. 35-37.

21 H. Klengel, “Zur ökonomischen Funktion der Hethitischen Tempel”, SMEA XVI, Roma 1975, s. 186.

22 A. Goetze, “Die Annalen des Murşiliş”, MVAeG 38, Leipzig 1933, s. 56.

23 Tercüme için bkz., S.Alp, Hitit Çağında Anadolu, İstanbul 2000, s. 66.

24 M. A. Dinçol, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I, Ankara 1982, s. 29.

hayatta kullanılmamakta fakat çok değerli bir maden olarak kabul edilmektedir. Kral Anitta'ya verilen demir bir taht ve demir bir asadan çok değerli hediyeler olarak bahsedilmektedir. İmparatorluk dönemine ait metinler arasında III. Hattuşili'nin Asur kralı I. Salmanassar'a gönderdiği kabul edilen bir mektupta Kizzuwatna'daki mühür evinde demirden silahlardan söz edilmektedir:

*"Bana hakkında yazdığınız kaliteli demir Kizzuwatna'daki imalathanede mevcut değildir. Bahsettiğin demiri üretmek için zaman uygun değildir. İyi demiri üretecekler ama yine de bitmesi mümkün değildir. Bitirdikleri zaman size göndereceğim. Şimdi size demirden bir hançer gönderiyorum."*²⁵

Demir filizleri Anadolu dağlarında bol miktarda bulunmaktadır. Demir ancak II. bin yıl boyunca Anadolu'da değerli bir metal olmuştur. Hitit metinlerinde demirden kılıçlar, demirden tanrı ve hayvan heykelciklerinden bahsedilmesine rağmen Hitit dönemine ait sadece birkaç obje bulunmuştur. Bunlar ya tapınaklara adanan ya da kral hediyesi olarak verilen özel nitelikli eşyalardı. Bu türdeki ilk kayıt, Puruṣhanda kentinden haraç olarak demirden bir asa ile bir taht alındığını kaydeden Anitta metnidir:

*"Ben sefere çıkınca, Puruṣhanda'lı adam bana armağanlar getirdi; bana demirden yapılma bir taht ile, demirden yapılma bir asa hediye olarak getirdi."*²⁶

Gümüş ise daha çok değişim aracı olarak külçe ve çubuklar halinde kullanılmakta ve tartılarak değer biçilmektedir. Ayrıca küçük heykelcikler ve bazı eşyalar da gümüşten yapılmaktadır.

Tarım, bütün Eskiçağ toplumlarında olduğu gibi Hitit toplum yapısında da iktisadi hayatın temel dayanağıdır. Krallığın başarısı, ülkenin refahı ve devamlılığı büyük oranda toprağın verimine bağlıdır. Hititlerde toprağın verimliliği, aynı zamanda tanrıları memnun etmenin de bir gereğidir. Çünkü, yalnızca kendisine zengin adaklar sunulmuş memnun edilmiş bir tanrının Hitit toplumu için faydalı olacağına inanılırdı. Hititlerin yerleştikleri Orta Anadolu Bölgesi'nin doğal şartları, ekonomisi tarıma dayalı bir toplum için her zaman elverişli değildi. Zaman zaman tarımsal üretimin olumsuz doğa koşullarının tehdidinde maruz kalırdı. Kuraklık, kıtlık, doğal afet, salgın vb. gibi felaketlerde öncelikle tanrıların etkilenmesi kaçınılmazdı. Tanrılara yakarılan "veba duaları" bu durumu özetlemektedir:

"Ey tanrılar, ne yaptınız? Vebanın Hatti ülkesine girmesine izin verdiniz ve herkes ölüyor! Şimdi size sunulacak yiyeceği ve içkiyi hazırlayacak kimse kalmadı! Ekici ve biçicilerin hepsi öldüğü için tanrıların tarlalarını kimse ekmiyor ve biçmiyor! Tanrılara ekmek yapan değirmenci kadınların hepsi öldü!

25 A. Goetze, Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geograph, New Haven 1940, s. 29 vd.

26 Anitta Metni, KBo 3.22 Rs. 73-75.

Sığır ve koyun çobanlarının hepsi öldüğünden adak kurbanı için koyunların ve sığırların seçildiği koyun ve sığır ağılları bomboş!²⁷

Bu yakarıшта, veba gibi salgın hastalıkları vererek toplumsal yaşamı olumsuz yönde etkileyen tanrılara bu durumdan en çok kendilerinin mağdur olacakları vurgulanmakta ve sitemli bir yakarış ortaya konularak (hatta içten içe tehdit bile edilerek) durumun ciddiyeti anlatılmaya çalışılmaktadır. Böyle bir durumla karşılaşmamak için ise tanrılardan istenen bolluk, bereket ve sağlıktır:

“Kral, kraliçe, prens ve bütün Hatti ülkesi için, hayat, sağlık, güç, uzun yıllar ve gelecekte mutluluk ver! Ve onlara gelecekte hububat, şarap, meyve, sığır, koyun, keçi, domuz, eşek ve insan bolluğu ver”.²⁸

Bu metin, o dönem Anadolu’sunun ekonomik yapısının temel unsurlarını özetlemektedir: Tarım, tarım ile bağlantılı hayvancılık ve her ikisi için gerekli olan insan gücü. Bu üç unsurun vazgeçilmezliği tanrıya yakarıla duaların pek çoğunda vurgulanmaktaydı.

Hitit iktisadi yapısında tarımın önemini gösteren en önemli belge Hitit kanunlarıdır. Bu kanunların²⁹ “eğer bir üzüm bağı” ifadesi ile başlayan ve tarım arazilerine ya da tarım ürünlerine karşı işlenen suçlara verilen cezaları içeren maddeleri Hitit iktisadi yapısında tarımın önemini göstermektedir. Hitit toplumunda ender rastlanan ölüm cezası, ekilmiş bir tarlaya yeniden tohum atan kişiye verilmekte ve cezanın infazı Hititlerin ceza uygulamalarındaki hoşgörüsüne pek uymamaktadır. Böylesi bir eylemin gerçekleşmesi durumunda suçluya boyunduruk takılır ve boyunduruğa aksi istikametlerde iki öküz koşularak suçlu feci şekilde parçalanırdı. Aşağıdaki ifade bununla ilgilidir:

“Eğer bir tohum üzerine biri başka bir tohum serperse onun ensesi saban üzerine koyulsun, iki koşum öküzü bağlansın, birinin yüzü bu tarafa doğru, diğerinin yüzü o tarafa doğru çevrilsin; adam ölsün ve öküzler ölsünler”³⁰

Ticarete gelince, Hititler zengin Anadolu topraklarından elde ettikleri mahsulleri ticaretle sevk etmektedirler. Ancak, ticaret Asur Ticaret Kolonileri devrine nazaran, Hititler zamanında gerilemiş olmalıdır. Eski Hitit ve İmparatorluk krallarının Kuzey Suriye’yi ve bilhassa kervan yolları kavşak noktasında bulunan Halep (Halpa) ve Kargamış (Cerablus) şehirlerini zapt etmek için yaptıkları savaşların gayesi, bu yolları ele geçirmek ve emniyeti temin etmek-

27 Tercüme için bk. T. Bryce, Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum, (Çev. M. Günay), Ankara 2003, s. 94.

28 KUB 24.2 Rs. 12-16.

29 Hitit Kanunları’ndan verdiğimiz paragrafların tercümelemi, F. İmparati, Hitit Yasaları, (Çev. E. Özbayoğlu), Ankara 1992’den alınmıştır.

30 Hitit Kanunları, Paragraf 166. “eskiden böyle yapılıyordu . . . ve şimdi . . .” şeklinde devam eden kanun maddesinde daha sonra bu suça karşı verilen cezada bir indirimle gidildiği görülmektedir.

tir. III. Hattuşili'nin Kassit kralı Kadaşman Enlil'e gönderdiği bir mektupta; "Tüccarlarımı Amurru memleketinde ve Ugarit memleketinde öldürmek adet olmuştur" şeklinde dile getirilen ifade de Kuzey Suriye yollarının emniyetsizliğini ortaya koymaktadır. Metinlerde Babil'e yollanan eşyalar arasında bakır ve bronzdan kılıç, balta, ok, yay gibi silahlarla araba tekerleği, kalkan, kemer ve kumaşlar vardır.³¹ Bu belgeler, Hititler'in Babil, Amurru, Ugarit, Arzawa ve Pala memleketleri arasında ticaret yapıldığını göstermektedir. Fakat herhalde ziraat yapan halka nazaran tüccar sınıfı azınlığı teşkil ediyordu.

Asur Ticaret Kolonileri çağında yoğun olduğu anlaşılan ve uluslararası bir nitelik taşıyan ticaret ve kara taşımacılığı belki de Anadolu'daki etnik ve siyasal durumun değişmesi sonucu Hitit döneminde canlılığını yitirmiştir. Hitit Devleti'nin ortaya çıkışı ile birlikte merkezi bir otoritenin kurulması, eski ticaret örgütlenmesinin kent beylerine bağlı olan çıkar ilişkilerini değiştirmiş olmalıdır. Hitit kralları kendi topraklarında yabancıların kazanç sağlamalarına muhtemelen izin vermemişlerdi. Diğer yanda merkezi otoriteye paralel olarak, devletin kendi ihtiyaçlarını kendisi karşılaması gereği ortaya çıkınca, ülkede çıkarılan hammaddelerin Hitit sanatçıları tarafından işlenmiş mallar haline dönüştürülmesi sağlanmış, böylece dışarıya bağımlılığın azalması ile, Asur ve diğer ülkelerle ticaret ilişkileri zayıflamıştı. Ülkede bulunmayan ya da az bulunan maddelerin, askeri seferlerle elde edilen ganimetlerle karşılanmış olmasının da bunda payı olmalıdır. Hitit Devleti kurulup geliştikten sonra ticaret tümüyle ortadan kalkmamıştır. Fakat artık yabancı tüccarlara ülkede ticaret yerleşmeleri kurmak gibi ayrıcalıklar tanınmamış, bunlarla yapılan alışverişler devletin denetimi altına alınmış olmalıdır.³²

Hitit kanunlarında en ağır para cezası bir tüccarın öldürülmesine karşılık verilen cezadır: 100 mina gümüş (yani, $100 \times 12,4 = 1240$ gr. gümüş).³³

"Eğer bir tüccarı Hatti'de biri öldürürse, yüz mina gümüş versin, ve böylece suçu evinden uzaklaştırsın. Eğer bu Luwiya ülkesinde ya da Pala ülkesinde olursa yüz mina gümüş versin ve mallarını tanzim etsin. Eğer bu Hatti ülkesinde olursa tüccarın kendisini de teslim etsin".³⁴

31 F.Kinal, Eski Anadolu Tarihi, Ankara 1962, s. 167-168.

32 F. Kinal, *a.g.e.*, s.167; S. Aktüre, Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri, Ankara 1997, s. 136-140.

33 Uzunluk ve ağırlık ölçüleri (J. van den Hout, "Maße und Gewichte", RIA 7, Berlin-New York 1987-1990, s. 517-527);

1 mina = 496 gr = 40 şekel (= GÍN) (Hitit)

1 şekel = 12,4 gr (Hitit)

1 mina = 496 gr = 60 Şekel (= GÍN) (Mezopotamya)

1 şekel = 8,3 gr (Mezopotamya)

1 IKU = 3600 metrekare

1 gipeşşar = 0,25 metrekare

1 zipittani = 1 maşrapa

1 PA (PARISU'nun kısaltılmış şekli) = 50 litre

34 Hitit Kanunları, Paragraf 5.

gazi

Akademik
Bakış

165

Cilt 2, Sayı 4
Yaz 2009

Görüldüğü gibi tüccarlara karşı işlenen suçlara verilen ceza başka hiç-bir suçta görülmemiş derecede yüksektir. Suçluya verilen cezanın saptanmasında, suçun Hatti ülkesinde ya da yabancı bir toprakta (Luwiya ya da Pala ülkesinde) işlenmesine göre fark gözetilmiştir.

Hattuša'nın bir ambarlar depolar kenti olduğu anlaşılıyor. Böyle olmasının çeşitli nedenlerini vardır. Bu durumun çözümü Aktüre'ye göre şöyledir: "Hattuša konumu ve işlevi gereği bir üretim merkezi değil, tüketici bir kenttir. Hattuša, savunma kolaylığı nedeniyle dağlık bir arazide kurulması ve bölgelerarası uzun mesafe ticaret yollarından uzakta kalması nedeniyle, savaşlardan elde edilen ganimetler, anlaşmalar yoluyla bağlı küçük krallıklardan vergi olarak alınan mallar ve hediyeler ile yaşamını sürdürmüştür. Henüz para kullanılmadığından bütün girdiler, mal olarak kentte toplanmakta, sayılarak depolanmaktaydı. İhtiyaç halinde yine görevliler tarafından kayıtları yapılarak depolardan çıkarılıp kullanılmış olmalıdır."³⁵

Gelirlerin Depolanması ve Dağıtılması

Elde edilen gelirler kraliyete ait depolarda muhafaza ediliyor ve bu depolar yine krallık tarafından belirlenen görevlilerce idare ediliyordu. Telipinu Fermanının 37. paragrafı hububatların kraliyet sarayının deposunda mühürlenip depolanmalarını anlatır.

Telipinu, tahılların toplanması ve depolanmasında suistimallerin önlenmesine dair önlemler almıştır. Kendisinden önceki durumu ve yapılanları "düzenbaz olmak, hile yapmak" ve "toprağın kanını emmek" şeklinde tanımlamaktadır.³⁶

Telipinu Fermanı, Paragraf 39³⁷

"Sonra onlar toprağın kanını emiyorlar. Şimdiden sonra (böyle davranmalarına) izin vermeyeceğiz. Her kim yaparsa ona kötü bir ölüm versinler"

Muhtemelen bu şikayet, tarım topraklarının kullanımında yapılan suistimallerle ilgilidir. Ölüm cezasının çok nadir suçlara karşı verildiği Hitit toplumunda, tarım arazileri ile ilgili işlenen suçlarda bu ceza rahatlıkla uygulanabiliyordu. Bu suçlara karşı alınan önlemleri de yine fermandan öğrenebiliyoruz:

Telipinu Fermanı, Paragraf 40³⁸

"Gelecekte kim benim arkamdan kral olursa: tahılları kendi mühürlele mühürle. (Depo görevlilerine karşı) dikkatli ol! Depo görevlileri seni terk ederler ve sana şöyle derler: Yoktur [] sen onu mühürleme! Sen onu

35 S. Aktüre, *a.g.e.*, s. 148-149.

36 I. Singer, "The AGRIG in the Hittite Texts", AS 34, London 1984, s. 104.

37 I. Singer, *a.g.e.*, s. 104.

38 I. Hoffman, *Der Erlaß Telipinus*, Heidelberg 1984, s. 46, 47.

mühürle! Onlar (daha da ileri gidip) seni kaldıracaklar (yönlendirecekler) [] yaşamamalıdır.

Fermanda listelenen şehirlerde bu depolar bulunmaktadır.³⁹ LÚAGRIG'ler³⁹ bu depoların idaresinden sorumlu görevlilerdir. Kral bu mevkiye kraliyet ailesinden olmayan ama sadık ve güvenilir kişileri atamaktadır.⁴⁰ Telepinu'nun reformları öncesi istikrarsız dönemde, çeşitli illerdeki LÚAGRIG'ler üzerinde kraliyet sarayının kontrolünün azaldığı, bu görevlilerin kraliyet serveti aleyhine servet biriktirdikleri ve önemli miktarda ekonomik etkinlik oluşturabilecekleri anlaşıldıktan sonra, Telepinu'nun bu duruma karşı bir takım tedbirler aldığı fermanından anlaşılmaktadır. Singer, Otten'in, AGRIG'leri Ortaçağdaki *ministeriales*'lere (kölelikten asillığe yükselme konusunda özgün bir memurlar sınıfı) benzettiğine dikkati çeker ve kendisi de bu görüşe katılır. Ayrıca, Singer, *ministeriales*'ler gibi AGRIG'lerin de zamanla, özellikle de Telipinu'nun reformları öncesindeki istikrarsız dönemde, - muhtemelen çeşitli şehirlerdeki AGRIG'ler üzerinde kralın kontrolü azalmıştır - AGRIG'ler, önemli miktarlarda ekonomik gelir elde etmişlerdir diye de düşünmektedir.⁴¹ Ancak onların sadakat ve itaatini sağlamak için alınacak en önemli tedbirin onların hukuki statülerinin alçaltılması olduğu Hitit kanunlarından anlaşılmaktadır.⁴²

Krallığın taşraya ait kasabalarında bulunan ambarlara ilaveten, benzer kurumların Hattuša'da da bulunduğunu ve bunların AGRIG'ler tarafından idare edildiğini belirtmektedir.⁴³ Ve iki kategori şeklinde - Krallığın il seviyesindeki şehirlerde bulunanlar ile aynı şehirlere ait olan ama başkentle bulunan depolar - bulunan ve LÚAGRIG'ler tarafından yönetilen depolar sorunu ortaya çıkar. Örneğin, Kaštama şehrinin LÚAGRIG'i Kaštama'da bulunan bir depodan Nerik bölgesindeki kraliyet tarlaları için tohum sağlamaktadırlar.⁴⁴

39 Sumerce bir kelime olan AGRIG'in Akatçası Abarakku genellikle "saray veya malikâne de vekilharç, kahya-idare memuru, idareci, ustabaşı" olarak tercüme edilmektedir. B. Landsberger, "Studien zu den urkunden aus der zeit des Ninurta-tukul-Assur", AfO 10, Berlin 1935, s.150 n.48'de "Abarakku her bir şehirde kraliyet mülklerini yöneten ve kralın seyahatleri sırasında ona eşlik eden ve bakımını yapan görevli" olarak tanımlanmaktadır.

40 K. Balkan, İnandık'ta 1966 Yılında Bulunan Eski Hitit Çağına Ait Bir Bağış Belgesi, Anadolu Medeniyetlerini Araştırma Vakfı Yayınları, No: 1, Ankara 1973, s. 34-37'e göre, Kraliyet depoları ile ilgili işlerden sorumlu LÚAGRIG'in Büyük Kral ile doğrudan ilişkiye geçtiğini İnandık bağış belgesinde görmekteyiz. Hanhana AGRIG'ine ait olan bu tablet kraliyet mührü ile mühürlenmiştir. Kral bu suretle önemli bir ekonomik vazife verdiği ve halk tabakasından olan bu kişiyi doğrudan kontrol altında tutmayı sağlamıştır.

41 I. Singer, *a.g.e.*, s.106. (H. Otten, *Ancyclopaedia* 15th ed. (1974). *Micropaedia* Vol.VI p. 917'e atıf).

42 Hitit Kanunları Paragraf 35: "Eğer özgür bir kadını bir LÚAGRIG (yönetici) ya da bir çoban kaçırsa <ve> onun için başlık ödemezse, o zaman o (kadın) üçüncü yılda köle olur".
Hitit Kanunları Paragraf 175: "Eğer bir koyun çobanı ya bir LÚAGRIG (yönetici) özgür bir kadını alırsa o zaman o (kadın) ya iki yıl ya da dört yıl <içinde> köle olur".

43 H. G. Güterbock, "The North-Central Area of Hittite", *JNES* 20/2, Chicago 1961, s. 85, 97.

44 I. Singer, *a.g.e.*, s. 112.

Gözi

Akademik
Bakış

167

Cilt 2, Sayı 4
Yaz 2009

Öncelikle kraliyet toprakları boyunca bulunan kraliyet depoları ağı, illerden gelen vergiler ve kraliyet arazilerinde üretilen ürünlerin gönderildiği ve depolandığı yerlerdir.⁴⁵ Singer, aynı LÚAGRIG'in her iki deponun – hem bulunduğu şehirdeki deponun hem de Hattuša'daki kasabasının deposunun – idaresinden sorumlu olduğunu ve AGRIG'e yardımcı personellerin bulunduğunu varsayar.⁴⁶ Önce kralın her şehirdeki malları liste olarak çıkarılır, sonra ekilecek olan tohumlar belirlenir. Bunlar, sarayın ambarından idarece (LÚAGRIG) sağlanırdı.⁴⁷

Merkezde ve taşrada, ekonomik fonksiyonları olan, devlete ait malların depolandığı, vergilerin ve haraçların toplandığı, mahkumların el konulan mallarının devredildiği, hayvanların ve aletlerin dağıtımının yapıldığı bazı kurumlar ve bu kurumların idaresinden sorumlu görevliler bulunmaktadır.

Archi, ekonomik faaliyetleri olan kurumları aşağıdaki şekilde sınıflandırmıştır:⁴⁸

1 – É.GAL “büyük ev, saray”,

2 – É tuppāš “tablet evi”,⁴⁹

3 – É.NA₄ KIŠIB “mühür evi, depo”.⁵⁰ Devlet topraklarından alınan ürünler ve hür kişilerden toplanan vergiler, muhtelif şehirlerdeki É.NA₄ KIŠIB 'lerde toplanmaktadır. Herhalde kral Telipinu ürünün bu şekilde toplanmasıyla ilgili organizasyonu yapan biri idi ki fermanında bu depolarla ilgili 94 tane şehir ismi verilmektedir.⁵¹ Burası, özellikle içerisinde savaş ve kıtlık zamanları için biriktirilmiş buğdayın stok edildiği kraliyet ambarlarıdır. Her birinin başında LÚAGRIG denilen bir yönetici bulunmaktadır. Ayrıca bu yapı içerisinde çeşitli mallar ve aletler de depolanmaktadır.⁵²

hاتیویش UNUT É^{NA} KIŠIB “depodaki malların envanteri”

UNUT É^{NA} KIŠIB^{URU} Partiya “Partiya şehrinin deposunun malları”

UNUT É^{NA} KIŠIB 2 GAD “deponun malları: 2 kumaş”

45 A. Archi, “Organizzazione Amministrativa Ittita E Il Regime Delle Offerte Culturali”, OA XII, Roma 1973, s. 217.

46 I. Singer, *a.g.e.*, s. 113'de AGRIG.TUR'un AGRIG'in yardımcısı olduğunu belirtir.

47 A. Ünal, “Hitit Kenti Ankuwa'nın Tarihçesi ve Lokalizasyonu Hakkında”, Belleten, XLV/2, Ankara 1981, s. 443.

48 A. Archi, *a.g.e.*, s. 209-217.

49 J. Friedrich Hethitisches Wörterbuch, Heidelberg 1952, s. 228, É dupaš (É^{LÚ} tuppāš = É. DUB. BA.A) “tablet evi, okul”. Bu kurumu, J. Garstang - O. R. Gurney, (The Geography of the Hittite Empire, London 1959, s. 68) kelimeyi “kayıtların yapıldığı ev, yönetim yeri, yani hesap işlerinin yapıldığı tabletlerin bulunduğu yer” olarak tanımlarlar.

50 J. Friedrich, *a.g.e.*, s. 270, É.NA₄ KIŠIB “mühür evi, depo, magazin”.

51 Telipinu Fermanı, Paragraf 37, I. Hoffmann, Der Erlaß Telipinus, Heidelberg 1984, s. 40-41.

52 A. Archi, *a.g.e.*, s. 215.

4 – É abuzi (É^EABU BITU) “depo”⁵³.

Bu birimleri ve görevlilerini gösteren tablo:

Birimler	Görevliler
É.GAL	LÚ ^L DUB.SAR.GIŞ, LÚ ^L AGRIG
É tuppaş	LÚ ^L tuppaş, LÚ ^L tuppanala, LÚ ^L tuppaşhaş, LÚ ^L tuppala
É.NA ₄ .KIŞIB	LÚ ^L AGRIG
É abuzzi	LÚ ^L antuwaşalli

Başkent olması sebebiyle, Hattuşa'da, Hitit toplumunun ekonomik özelliklerinin kentin mekansal oluşumunu yansıdığını gösteren bazı yapılar bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, Aşağı Şehir'de bulunan ve çevresindeki ambarlar ile birlikte oldukça büyük bir yapı kompleksi oluşturan büyük tapınaktır (Tapınak 1).⁵⁴ Bittel, Hattuşa'da 1 nolu tapınağın güneybatısında, tek bir dış kapısı bulunan ve etrafı duvarla çevrili yapı kompleksini belki bir É GIŞ.KIN.TI olarak düşünebileceğini belirtmektedir.⁵⁵ Metinlerde (É) GIŞ.KIN.TI şeklinde ‘iş evi, imalathane” anlamına gelen Sümerce bir ifade geçmektedir.⁵⁶ Darga bu kapalı yapı kompleksinin kutsal bir fonksiyonu olmadığını, tapınak magazinlerinin hemen dışında yer alması ve mimari düzeninin bunu ortaya koyduğunu söylemektedir.⁵⁷ Ayrıca metinlerde geçen DUMU^{HIA} É GIŞ.KIN.TI⁵⁸ ifadesinden bu imalathanede çalışan görevlileri, EN É GIŞ.KIN.TI ifadesinden ise bu yerin idarecisi ve bu görevlilerin beyi anlaşılmaktadır.⁵⁹ Bu yapı içinde bulunan bir tablet fragmanı É GIŞ.KIN.TI'nın üyelerinin listesini veriyordu. 208 kişilik personelin 144'ünün görevi belirtiliyordu. Bulardan 18'i rahip, 35'i falcı, 29'u kadın çalgıcı, 19'u tablet yazmanı, 33'ü tahta tablet kâtibi, 10'u da Hurri dilinde söyleyen şarkıcıdır.⁶⁰ Geriye kalan 64 kişinin uğraşlarını gösteren bölüm kırık olduğundan dolayı bilinmiyor. Ama saray arşivinde bulunan başka belgelerden anlaşıldığına göre, dokumacılar, terziler, ayakkabıcılar,

53 J. Friedrich, *a.g.e.*, s. 305; LÚ^Lantuwaşalli, E.Neu, “Das hethitische Mediopassiven Verbalformen”, StBoT 5, Wiesbaden 1968, s. 146 vd.'a göre, LÚ^L abuzzi'nin karşılığı olup “deponun sorumlusu” olan kişidir.

54 S. Aktüre, *a.g.e.*, s. 146-148.

55 K. Bittel, *The Great Temple of Hattusa-Bogazköy*, AA 80, Berlin 1976, s. 69; R. Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı*, TTK Yayınları, IV. Dizi, (Çev.B. Madra) (3. Baskı) Ankara 1991, s. 474.

56 J. Friedrich, *Hethitisches Wörterbuch, Ergänzungsheft 1*, Heidelberg 1957, s. 26.

57 M. Darga, *Karahna Şehri Kült Envanteri (KUB XXXVIII 12.)* İ.Ü.E.F. Yayınları N: 1825, İstanbul 1973 s. 17 vd.

58 F. P. Daddi, *Mestieri, Professioni e Dignita Nell'anatolia Ittita*, Roma 1982, s. 204.

59 F. P. Daddi, *a.g.e.*, s. 201.

60 K. Bittel, *a.g.e.*, s. 69.

gazi

Akademik
Bakış

169

Cilt 2, Sayı 4
Yaz 2009

marangozlar, demirciler, dökümcüler ve çömllekçiler de tapınak görevlileri arasında yer almaktadır.⁶¹

Tapınak I Hitit çağına ait en büyük ve en korunmuş yapıdır. Ortada bir kült merkezi ve onun etrafında depolar bulunmaktadır. Tapınak, depolarla öylesine sımsıkı çevrelenmiştir ki sadece çok dar dört sokak kalmıştır. Bu sokaklar yardımıyla ambarlar, her birinde ayrı ayrı merdiven boşlukları olan dört külliye ayrılmışlardır. Çoğunlukla dikdörtgen planlı olan bu depolar 9-27 m. uzunlukta, 3,5-3 m. genişliktedir. Çok katlı oldukları düşünülürse toplam 175 oda bulunmaktadır. Depoların ne maksatla ve de ne şekilde kullanıldıklarını, içlerinden çıkan oldukça büyük kapasitelerdeki küplerden anlaşılmaktadır. Sırayla dizilmiş olan bu küplerin küçükleri 900 litre, büyükleri ise 1750 litre almaktadır. Bunlar olasılıkla, serin olan alt katlara konulması gereken içecek ve yiyeceklerin saklanması için kullanılıyordu. Üst kat odalarında ise kumaş, giysi gibi hafif malzemeler saklanıyor ve arşivler bulunuyor. Tapınak I'in güneybatısında başka depolar bulunmaktadır. Bunlar da aynı yapı türündedirler. Bu depolarda büyük olasılıkla, burada çalışan işçilere verilecek gereçler saklanmaktaydı. Aşağı şehirde aynı yapı özelliği gösteren depolar kent duvarının ve alt geçitlerin iç yüzüne yaslanmışlardır.⁶²

Ayrıca, Hattuša'da son yıllarda yapılan kazılarda çeşitli büyüklükte silolar açığa çıkarılmıştır. M.Ö. 13. yüzyılda inşa edilmiş olan bu silolar belli bir prensibe göre yapılmıştır.⁶³ Arazide büyük bir çukurluk içine oturtulmuş olan silo, 118 m. uzunluğunda ve genişliği araziye göre 30-40 m. arasında değişen, dikdörtgen planlı, büyük ölçüde toprağa gömülü bir yapıdır. Yapı iki sıra halinde yan yana dizilmiş, toplam 32 dikdörtgen odadan oluşmaktadır. Odaların genişliği 6 m., uzunlukları arazi yapısına göre 13-16 m. arasında değişmektedir. Bu büyük silo kompleksinin kapasitesini kabaca hesaplamak mümkündür. Bütün odaların dolma yüksekliğini ortalama 2.5 m. sayarsak,

61 M. Darga, *a.g.e.*, s. 17.

62 R. Naumann, *a.g.e.*, s. 490.

63 J. Seeher, Boğazköy-Hattuša 1999 Yılı Çalışmaları, 22. Kazı Sonuçları Toplantısı (22-26 Mayıs 2000 İzmir), c. I, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2001, s.303; Bu prensip, Boğazköy'ün hafirinin ifadesi ile şöyledir: "Yeraltına kazılan silo çukurlarının taş döşeli tabanı önce kalın bir tabaka saman ile kaplanıyor. Tepeye kadar tahıl doldurulduktan sonra üstü kalın bir toprak tabakası ile hava girmeyecek şekilde kapatılıyor. Silo kapandıktan sonra, tahıl ve içindeki bakteriler, küf mantarları ve böcekler kalan oksijeni tüketiyorlar ve karbondioksit üretiyorlar. Bir müddet sonra hiç oksijen kalmıyor ve bütün zararlı organizmalar, fareler de dahil olmak üzere ölüyor ve yenileri de havasız ve karbondioksitten dolayı zehirli olan siloya giremiyor. Bu şekilde tahıllar 'uykuya dalıyor' ve senelerce, hatta onlarca sene muhafaza edilebiliyor. Böylece uzun yıllar bozulmayan bir "konserve" oluşur. Bu şekilde erzak depolama prensibi günümüzde Afrika ve Asya'daki bazı bölgelerde ve Türkiye'de de belli yörelerde halen kullanılmaktadır. Böylece uzun yıllar bozulmayan bir "konserve" oluşur. Bu şekilde erzak depolama prensibi günümüzde Afrika ve Asya'daki bazı bölgelerde ve Türkiye'de de belli yörelerde halen kullanılmaktadır."

bütün silo kompleksi 7000 metreküp tahıl alıyor, dolma yüksekliği 3.5 m. ise bu rakam 9800 metreküpe çıkıyor. Böylece burada 4200-5900 ton tahıl kapasitesi söz konusudur. Bu miktar tahıl ile 23000 ile 32000 insanın senelik ihtiyacı karşılanabilir. Bu silo kompleksinin ve Hattuşa'da daha önce açığa çıkarılmış silo çukurlarının, Hitit başkentinin günlük ihtiyacını karşılamak için yapılmış depolar olmadığı, hem şehir hem de ülke için uzun vadeli rezerv olarak planlandıkları anlaşılmaktadır. Bu silolarda muhafaza edilen erzak, devlet hazinesinin bir kısmıydı. Kral stoklanan tahıl ile ülkenin herhangi bir yerinde baş gösteren açlık sorununa müdahale edebiliyor ve bu şekilde ülke için tehlikeli gelişmeleri önleyebiliyordu. Büyük ihtimalle Hattuşa'da bu silo kompleksi tek değildi. Hattuşa'dan başka ülkenin diğer şehirlerinde de böyle büyük devlet tahıl siloları mutlaka mevcuttu.⁶⁴

Hitit toplumunda ekonominin temeli tarıma tarım da düzenli yağışlara bağlı olduğundan, kurak geçen mevsimler ülkenin açlık yılları olarak belgelere kaydedilmiştir. Hitit Devleti ile Mısır devleti arası da imzalanan Kadeş antlaşmasından kısa bir süre sonra, bu antlaşma ile kurulan dostluk gereği, II.Ramses'in II.Hattuşili'ye yazdığı bir mektupta, Hatti ülkesine gemilerle tahıl gönderdiği yazılıdır. Başka belgelerden Mısır'dan Hatti Ülkesi'nde görülen açlığa karşılık defalarca tahıl gönderdiği anlaşılmaktadır. Bu durumda gösteriyor ki, MÖ 13. yüzyılda, Hititlerin tarımsal üretimi, nüfusun ihtiyaçlarını dahi karşılamaktan uzaktı.⁶⁵

Gerek Tapınak I'in çevresinde yer alan ambarlarda ve de kentte dağıntık olarak bulunan depolarda gerek "depo, ambar" olarak kullanılan çeşitli yapılarda gerekse oldukça büyük ölçülerde yapılan silolarda; hem ülkenin zenginliğini gösteren artık ürün ve hem de kurak giden mevsimlerde, elde edilen tahılın halkın yiyecek gereksinimini bile karşılayamadığı dönemlerde başka ülkelerden gelen tahılların depolanıyordu.

Sonuç

Hitit Devleti'ndeki iktisadi sistem; Polanyi'nin "bir imparatorluğun başkentine haraçlar akar, oradan da eyaletlere gider." şeklinde tanımladığı "yeniden dağıtım sistemi" ile paralellik göstermektedir. Şöyle ki, yukarıda belirttiğimiz bütün gelirler, Hitit Devleti'nin ekonomik gücünü ve buna bağlı olarak da siyasi gücünün büyüklüğünü göstermektedir. Kral, elde edilen artık ürünün denetimini elinde tutmaktadır. Hattuşa'da son yıllarda yapılan kazılarda ortaya çıkan pek çok sayıdaki silo, 25-30 bin kişinin yıllık ihtiyacını muhafaza edebilecek kapasitededir. İyi ürün alınan yıllarda, oldukça fazla miktarlardaki tahıl, bu silolarda uzun süreli olarak saklanmakta ya da ihtiyacı olan ülkenin diğer

64 J. Seeher, *a.g.e.*, s. 303-305.

65 S. Aktüre, *a.g.e.*, s. 161.

gazi

Akademik
Bakış

171

Cilt 2, Sayı 4
Yaz 2009

bölgelerine gönderilmektedir.⁶⁶ Bu büyük silolar, mevcut halkın yiyecek gereksinimini karşılamının yanında ülkenin “yeniden dağıtım merkezleri” olarak vazife görmektedirler. Tahıl dolu ambarlar, kralın gücünün devamlılığıdır. Bu artık ürünün toplanmasını ve depolanmasını kral adına denetleyen geniş bir görevli grubu bulunmaktadır. Teokratik-merkeziyetçi bir devlet sistemi kuran Hititler’de tapınaklar da saraydan bağımsız ve kendine yeten ekonomisiyle bu siyasi ve ekonomik gücün bir parçasıdır. Tarım ve madencilik gibi iktisadi faaliyetlerden toplanan vergiler ya da savaşlardan elde edilen ganimetlerin toplandığı yer imparatorluğun merkezi Hattuşa’dır. Hitit idari sisteminin “yeniden dağıtımçı merkeziyetçi yapısı”nın idari personeli tarafından bu zenginlikler yeniden eyaletlere dağıtılmaktadır. Anadolu’da ilk merkezi devleti kuran Hititlerin siyasi gücü bu ekonomik güçten kaynaklanmaktadır. Ekonomik dengeleri tam olarak sağlayamadığında ise yıkılma süreci başlamıştır.

KISALTMALAR ve İŞARETLER

AAA: Annals o Archaeology and Anthropology, Liverpool.

AfO: Archiv für Orientforschung, Berlin, Graz 1926 vd.

Ar.Or.:Archiv Orientalni, Prag 1929 vd.

AS: Anatolian Studies Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara London, 1950.

dpl.:Dublikat.

JCS: Journal of Cuneiform Studies, New Haven 1947 vd.

JNES: Journal of Near Eastren Studies, Chicago.

KBo: Keilschrifttexte aus Boghazköi, (Heft 1 vd.) Leipzig 1916-23;(Heft 7 vd.) Berlin 1954 vd.

KUB: Keilschrifturkunden aus Boghazköi, Berlin 1921 vd.

MVAeG: Mitteilungen des Instituts für Orientforschung, Berlin 1953 vd.

OA: Oriens Antiquus. Rivista del centro per l’Antichità e la storia dell’Arte del Vicino Oriente, Roma, 1962 vd.

RIA: Reallexikon der Assyriologie, Berlin 1928-1938, 1957 vd.

Rs.: Rückseite einer Tontafel.

SMEA: Studia Micenei ed Egeo-Anatolici, Roma 1966 vd.

St.: Satır.

StBoT: Studien zu den Boğazköy-Texten. Wiesbaden 1965 vd.

Vs.: Vorderseite einer Tontafel.

[] Tabletın o kısmının kırık olduğunu gösterir.

() Tercümenin daha iyi anlaşılması için yapılan ilaveyi gösterir.

. . . Yan yana üç ya da üçten fazla nokta o kısmın sağlam olduğunu fakat gerek görülmediği için alınmadığını belirtir.

66 J. Seeher - A. B. Seeher ile söyleşi, (Hitit Araştırmalarının Kalbi Hattuşa’da Atıyor), Bilim ve Gelecek 24, İstanbul 2000, s. 70-81.

Kaynaklar

- AKTÜRE, S.; *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, İstanbul 1997.
- ALP, S.; "Hititlerde Sosyal Sınıf NAMRA'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı", *Belleten*, c.XIII, sayı:50, Ankara 1949.
- ALP, S.; "Hitit Devletinin İç Bünyesi", *IV. Türk Tarih Kongresi Dergisi*, Ankara 1952.
- ALP, S.; *Hitit Çağında Anadolu*, İstanbul 2000.
- ARCHI, A.; "Organizzazione Amministrativa Ittita E Il Regime Dele Offerte Culturali", *OA XII*, Roma 1973.
- ARCHI, A.; "Feudalesimo Ittita", *SMEA XVIII*, Roma 1974.
- BALKAN, K.; *İnandık'ta 1966 Yılında Bulunan Eski Hitit Çağına Ait Bir Bağış Belgesi*, Anadolu Medeniyetlerini Araştırma Vakfı Yayınları, No: 1, Ankara 1973.
- BITTEL, K.; "The Great Temple of Hattusa-Bogazköy", *AA 80*, Berlin 1976.
- BRYCE, T.; *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, (Çev. M.Günay), Ankara 2003.
- BURKE, P.; *Tarih ve Toplumsal Kuram* (Çev. Mete Tunçay), İstanbul 1994.
- DADDI, F.P.; *Mestieri, Professioni e Dignita Nell'Anatolia Ittita*, Roma 1982.
- DARGA, M.; *Karahna Şehri Kült Envanteri (KUB XXXVIII 12.)* İ.Ü.E.F. Yayınları N: 1825, İstanbul 1973.
- DINÇOL, M.A.; *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, Ankara 1982.
- FRIDRICH, J.; *Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg 1952.
- FRIDRICH, J.; *Hethitisches Wörterbuch, Ergänzungsheft 1*, Heidelberg 1957.
- GOETZE, A.; "Die Annalen des Muršiliš", *MVAeG 38*, Leipzig 1933.
- GOETZE, A.; *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geograph*, New Haven 1940.
- GOETZE, A.; *Kleinasien*, München 1957.
- GURNEY, O.R.; "Hittite Prayers of Muršili II", *AAA 27*, Liverpool 1940.
- GARSTANG, J. - Gurney, O. R., *The Geography of the Hittite Empire*, London 1959.
- GUTERBOCK, H.G.; "The Deeds of Šuppiluliuma as told by his son Muršili II", *JCS 10*, New Haven 1956.
- GUTERBOCK, H.G.; "The North-Central Area of Hittite", *JNES 20/2*, Chicago 1961.
- HOFFMANN, I.; *Der Erlaß Telipinus*, Heidelberg 1984.
- HOFFNER, H.A.; *Hittite Myths*, Atlanta, Georgia 1990.
- van den Hout, P.J.; "Maße und Gewichte", *RLA 7*, Berlin-New York 1987-1990.
- IMPARDI, F.; "Lehenswesen", *RLA 6*, Berlin 1983.
- IMPARDI, F.; *Hitit Yasaları*, (Çev. E. Özbayoğlu) Ankara 1992.
- KINAL, F.; *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara 1962.
- KLENGEL, H.; "Zur Ökonomischen Funktion der hethitischen Tempel", *SMEA XVI*, Roma 1975.
- LANDSBERGER, B.; "Studien zu den Urkunden aus der Zeit des Ninurta-tukul-Assur", *AfO 10*, Berlin 1935.

Gazi

Akademik
Bakış

173

Cilt 2, Sayı 4
Yaz 2009

- NAUMANN, R.; *Eski Anadolu Mimarlığı*, TTK Yayınları, IV. Dizi, (Çev.B. Madra) (3. Baskı) Ankara 1991.
- NEU, E.; "Das hethitische Mediopassiven Verbalformen", *StBoT 5*, Wiesbaden 1968.
- NEU, E. – Rüter, C.; *Hethitisches Zeichenlexikon*, Otto Harrassowitz-Wiesbaden 1989.
- POLANYÍ, K.; *Kurumlaşmış Bir Süreç Olarak Ekonomi*, (Çev. Y. S. Tezel), Ankara 1992.
- SEEHER, J., "Boğazköy-Hattuşa 1999 Yılı Çalışmaları", *22. Kazı Sonuçları Toplantısı (22-26 Mayıs 2000 İzmir)*, 1.cilt, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara 2001.
- SEEHER, J.- Seeher, A. B.; ile söyleşi, "Hitit Araştırmalarının Kalbi Hattuşa'da Atıyor", *Bilim ve Gelecek 24*, İstanbul 2000.
- SINGER, I.; "The AGRIG in the Hittite Texts", *AS 34*, London 1984.
- SOUCEK, V.; *Soziale Klassen und Schichten in der hethitischen Tempelwirtschaft*, Ar.Or. 47, Prag 1979.
- ÜNAL, A.; "Hitit Kenti Ankuwa'nın Tarihçesi ve Lokalizasyonu Hakkında", *Belleten*, XLV/2, Ankara 1981.

Gos

Akademik
Bakış

174

Cilt 2, Sayı 4
Yaz 2009